

Zadanie publiczne pn. II Konferencja naukowa „Trwanie pod obcą władzą – wojna i ludzie. Mazowsze Północno-Wschodnie w okresie zaborów” dofinansowana ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Dr hab. Adam Dobroński, prof. em.

Mazowsze Północno-Wschodnie – geneza i charakterystyka

Witam serdecznie. Dziękuję za zaszczyt, ale rozumiem, że chcecie żebym w ten sposób potwierdził autentyczność i wartość Mazowsza Północno-Wschodniego. Bo nie mam żadnych wątpliwości, że z tego Mazowsza się wywodzę i ciągle moja dusza jest mazowiecką, choć mieszkam aktualnie na Podlasiu. I ten głos wstępny ma na celu przekonać Państwa, że Mazowsze Północno-Wschodnie wciąż istnieje, chociaż nie jest wykreślone na mapie. Nie ma odzwierciedlenia w podziale administracyjnym. Są wątpliwości, narastające wątpliwości, jakie ziemie do Mazowsza Północno-Wschodniego zaliczyć. Żeby jednak mówić o Mazowszu Północno-Wschodnim, pozwólcie, że przypomnę jak się ten nasz region uformował. Zaczynając od początku – pominę archeologię. Księstwo Warszawskie – warto wspomnieć, że takowe było – właściwie jego byt jest taki bardzo wyrazisty od 1138 roku (rozbitcia dzielnicowego). Natomiast wówczas głównym grodem Mazowsza był Czersk, czyli Mazowsze nam się rozwijało, krzepło, nabierało tożsamości od południa. Mazowsze, jako taki „okrzepnięty” region – po 1526 roku, czyli po włączeniu Mazowsza do Korony Polski, ale wówczas to Mazowsze dzieliło się na trzy województwa – i to był podział niezbyt fortunny, bo właściwie ważniejszy dla Mazowsza był podział na ziemie, one były kulturowo spójne i do drugiego rozbioru Polski, a niektóre istniały do trzeciego, zdążyły naprawdę wyraziście zaistnieć. Natomiast województwa nie miały aż takiego wielkiego znaczenia (powiaty jeszcze mniejsze, bo powiaty to były właściwie tylko w prawnym systemie). Były trzy województwa w tamtym przedrozbiorowym Mazowszu: województwo mazowieckie (czyli to, o którym za chwilę będę mówił najwięcej), województwo płockie i województwo rawskie (najmniejsze, na południe od Wisły – nie będziemy go tu dziś omawiać). Natomiast województwo płockie – to jest spuścizna jeszcze po księstwie, bo po Czersku następnym takim grodem wiodącym dla Mazowsza był Płock – czyli Mazowsze nabierało sił głównie w dolinie Wisły i tu leży geneza

Mazowsza. Największy kłopot, jaki dzisiaj mam przed sobą to są dwa Mazowsza: Północne i Północno-Wschodnie (Mazowsze Zachodnie się nie uformowało).

Zaobserwować można dziś tendencję – dla mnie złowrogą – jako historycy nie możemy się na to zgodzić, że do obszaru Mazowsza Północnego zalicza się obszary do niego nie należące. I co pewien czas do Mazowsza Północnego zalicza się dzisiaj i Ostrołękę, na co bym gwałtownie zaprotestował. Jest to związane także z tym, że Mazowsze Płockie ma kłopoty, bo wprawdzie objęło część ziem na południe od Wisły, lecz tu na północy jest jakby częściowo ograniczane.

Przechodząc do Mazowsza Północno-Wschodniego trzeba wspomnieć, że było dziesięć ziem. Z ziem, które nas najbardziej interesują to: ziemia wiska, ziemia łomżyńska, ziemia nurska (ciągnąca się wzdłuż Bugu i przekraczająca Bug), ziemia różańska, ziemia liwska. Przede wszystkim omówmy ziemię łomżyńską. Dzielila się ona na powiaty: łomżyński, ostrołęcki, zambrowski. Dla nas szczególnie ważne jest sąsiedztwo Łomży i Ostrołęki. Ono jest widoczne w dawnych wiekach, chociaż oba te podregiony, czy mini regiony, miały nieco odmienne oblicze. Ostrołęcka – podzielona na tę część szlachecką i kurpiowską, a łomżyńska klasyczna dla całego Mazowsza Północno-Wschodniego. O tej odmienności decydowało przede wszystkim osadnictwo drobnej szlachty, to było to „królestwo” drobnej szlachty, a także drobnego ziemiaństwa. Nie było natomiast dużych rodów magnackich i nie było też dużych miast. Czy Łomża zasłużyła kiedykolwiek na miano wielkiego, bardzo wielkiego miasta? Były takie momenty, ale to trwało krótko. Co do Ostrołęki, to jest pytanie do dzisiaj aktualne, czy Ostrołęką stała się autentycznym centrum Kurpiowszczyzny, bo leży na terenach na południe od Puszczy Zielonej.

Wracając do zasadniczej części mojego tematu. Po podziałach staropolskich nastął czas Księstwa Warszawskiego – krótki, ale ważny – wówczas po raz pierwszy Łomża została trwale oddzielona od Ostrołęki. Łomża znalazła się w departamencie łomżyńskim, a potem w województwie i guberni augustowskiej i wtedy zaczyna się dramat Łomży. To miasto – na pewno arcymazowieckie, na pewno stolica Mazowsza Północno-Wschodniego, poczynając od początku XIX wieku jest od tego Mazowsza wrywana, albo przyłączana do Suwalszczyzny, a potem bardzo często do Podlasia. W 1807 roku nastąpił jeszcze jeden bolesny podział dla Mazowsza Północno-Wschodniego, mianowicie rozdzielono także Ostrów i Łomżę. Skasowano odrębność dawnej ziemi nurskiej i włączono ją pod jurysdykcję Ostrołęki. Ostrołęka weszła wówczas w skład powołanego departamentu, później województwa,

płockiego. Co wiązało się także z podwójną przynależnością do Płocka, bo parafie wchodziły w skład diecezji płockiej. Czy związek pomiędzy Płockiem a Ostrołęką był związkiem umotywowanym zaszłością historyczną? Merytorycznie zasadnym? Dającym spójność? Wydaje się, że nie, że Płock to dolina Wisły, odmienne priorytety, a Ostrołęką – położona bliżej Prus – związana z Puszcą Kurpiowską. Związek ten był nie bardzo autentyczny i dopiero w 1866 roku – gdy powstała gubernia łomżyńska, podzielono duże gubernie na mniejsze. Urzędnicy carscy najtrafniej jak dotychczas określili pojęcie Mazowsza Północno-Wschodniego. Gubernia Łomżyńska to było właśnie Mazowsze Północno-Wschodnie. Nigdy później nie było już takiej spójności administracyjnej tych ziem, tego regionu. Jakie powiaty wchodziły w skład guberni łomżyńskiej: powiat łomżyński, kolneński, ostrołęcki – jako największy powierzchniowo w tej guberni, mazowiecki – dzisiaj byśmy powiedzieli wysokomazowiecki – stolicą było Wysokie Mazowieckie. Powiaty mazowiecki i łomżyński były najbardziej zasiedlone przez drobną szlachtę. Jedni podają, że 2/3 inni, że od 60 do 80 proc. ziemi należało do „szaraków”.

Musimy zadać sobie pytanie o powiat makowski, czy Maków to także Mazowsze Północno-Wschodnie? Wówczas na pewno tak, ale potem nasiliły się więzi Makowa z Ciechanowem. A Ciechanów to już nie Mazowsze Północno-Wschodnie. Natomiast do guberni łomżyńskiej trzeba zaliczyć jeszcze powiat szczuczyński, zwłaszcza Grajewo, Rajgród. I wymienione przeze mnie obszary to jest klasyczna część Mazowsza Północno-Wschodniego. Przechodząc natomiast do Mazowsza Północnego – bo te regiony nie mogą się ze sobą zgodzić, jak je rozgraniczyć. Jakie będzie centralne miasto Mazowsza Północnego? Patrząc na mapę powiedzielibyśmy, że Ciechanów, ale miasto to nigdy nie rozwinęło się na taką miarę, by zostać stolicą całego regionu. Te szansę cały czas ma Ostrołęka. I były takie momenty, że wykorzystywała je dobrze. Mazowsze Północne to także Płońsk i inne miejscowości, których dziś nie będziemy omawiać. Jest jeszcze pytanie o status Pułtusza. Gdy powstała gubernia łomżyńska wchodził on początkowo w jej skład, następnie został odłączony, bo ciążył bardziej do Warszawy niż do północy.

Czym zatem charakteryzuje się Mazowsze Północno-Wschodnie? Łączy nas na pewno Narew. Cały ten region jest regionem nadnarwiańskim. Rzeka ta jest szlakiem, który zespałał Mazowsze Północno-Wschodnie. Łączy nas silne rolnictwo. Początkowo rolnictwo drobnoszlacheckie, następnie chłopskie. Nadal jest to region rolniczy. Łączy nas także układ organizacji kościelnej, bo było to kiedyś biskupstwo płockie, a obecnie mamy diecezję łomżyńską. Łączą nas pewne wojskowe zaszłości. Były to ziemie nad granicą pruską, w

związku z tym zawsze były tu silne garnizony, zawsze było dużo wojska i wojskowość jest na kartach naszego regionu. Nie ma już dzisiaj Żydów. Oni byli tu obecni i chcę powiedzieć bardzo mocno, że w tym naszym regionie to współzycie polsko-żydowskie nie było wcale aż tak złe, jak to się dzisiaj mówi w wielkim skrócie historycznym. Szlachta potrzebowała Żydów, a Żydzi potrzebowali szlachty i to współzycie było racjonalno-pozytywne. Kolejną cechą charakterystyczną jest to, że w naszym regionie było dużo małych miasteczek i te miasteczka swego czasu – dzięki Żydom – kwitły bardziej niż to dzisiaj się wydaje. Łączy nas także natura. Oprócz rzeki są to także puszcze, występuje dużo terenów zielonych. Łączą nas wreszcie wielkie wydarzenia historyczne. Najlepiej daje się to zauważyć na podstawie powstania styczniowego. Łączą wielkie osoby, wielcy wychowankowie, szkolnictwo, które jest bardzo charakterystyczne, silne. Szkoły, które były nawet bardziej znaczące niż wielkie zakłady przemysłowe, których często brakowało, a wielkie szkoły były przykłady znajdujemy w Łomży, Ostrołęce i Ostrowi Mazowieckiej.

Ostatnią kwestią jest to czy region ten wytworzył swoją legendę. Czy my dzisiaj potrafimy śpiewać o Mazowszu Północno-Wschodnim? Potrafimy zachwycać się jakimiś detalami z życia duchowego? Chyba nie, chyba zostało to zaniedbane. Być może wynika to częściowo z tego, że powstał swego rodzaju niekorzystny obraz szlachty. Tłumaczono nam przez dziesięciolecia, że wszystko było złe w naszych dziejach było szlacheckie.

Streszczenie:

Artykuł omawia genezę i dzieje Mazowsza Północno-Wschodniego. Region ten posiada liczne cechy charakterystyczne, której odróżniają go od pozostałych regionów mazowieckich. Za historycznie najważniejsze miasto Mazowsza Północno-Wschodniego uznać należy Łomżę. Przez znakomitą większość dziejów region ten podzielony był pomiędzy różne jednostki administracyjne i nie tworzył zwartej całości.

Summary:

This article discusses the origins and history of Northeastern Mazovia. This region possesses numerous distinctive features that distinguish it from other Masovian regions. Łomża is historically the most important city in Northeastern Mazovia. For the vast majority of its history, this region was divided between various administrative units and did not form a cohesive whole.

Słowa kluczowe

Mazowsze, Mazowsze Północno-Wschodnie, Łomża, Ostrołęka, gubernia łomżyńska, województwo płockie

Keywords

Masovia, North-Eastern Masovia, Łomża, Ostrołęka, Łomża Governorate, Płock Voivodeship